

УКРАЇНЬСЬКА ЕТНОПЕДАГОГІКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядаються погляди вітчизняного педагога на виховні можливості та значення світоглядних теорій, етичних та естетичних поглядів і переконань українського народу, втілених у його етнопедагогічній спадщині.

Сучасні процеси національного відродження в Україні вимагають поглибленого вивчення і широкого втілення у практику всіх ланок системи освіти здобутків народної культури в найрізноманітніших аспектах. У процесі творчих пошуків змісту, форм і методів національного виховання зростає інтерес до вивчення й використання тисячолітніх надбань української народної педагогіки в діяльності шкіл, дошкільних і позашкільних закладів, вузів усіх рівнів.

Системне теоретичне дослідження педагогічних уявлень, ідеалів і досвіду українців у наш час, по суті, лише розгортається. Донедавна побутував погляд на народну педагогічну культуру як на архаїчну, переповнену суцільними забобонами. Тому зрозуміло, що представниками офіційної науки вона не лише не шанувалась, але й ігнорувалась. Це призвело до того, що тепер переважну більшість матеріалу, який дає найповніше уявлення про народну педагогіку минулого, ми запозичуємо з фольклористики, етнографії, етнопсихології та інших наук.

Поряд з цим, останнім часом на сторінках педагогічної періодики з'явилась велика кількість публікацій, які можна умовно об'єднати під гаслом "Відроджуємо народнопедагогічні традиції". Проте насправді в більшості з них йдеться про ознайомлення сучасних дітей з побутом і традиційною культурою українців, історією і географією України. Ще одну групу публікацій становлять сценарії адаптованих до сучасних умов народних свят чи розробки уроків і позакласних заходів з використанням фольклору та елементів обрядів. Їх автори щиро переконані, що це і є народна педагогіка чи етнопедагогіка. Натомість, з нашої точки зору, тут правильніше було б говорити про українське народознавство чи українознавство.

Ми повністю поділяємо стурбованість Є.Сявавко, яка, аналізуючи сучасний стан етнопедагогічних досліджень, констатує, що "нерідко навіть у серйозних наукових дослідженнях змішуються такі поняття, як народна педагогіка, народознавство, народна культура. Все це приписується до розряду етнопедагогіки. До етнопедагогіки відносять також всю, без винятків, народну обрядовість. Хоча відомо, що обрядовість постала з певних об'єктивних причин, і лише в народній системі виховання у поєднанні з іншими засобами використовується з виховною метою. Це ж стосується й інших сторін культури народу - народного мистецтва, пісенної творчості, сімейного побуту. Народна педагогіка створила засоби засвоєння молодими поколіннями надбань культури і в цьому її специфіка як однієї з галузей народної духовної культури" [2:44]. Наш власний досвід свідчить, що подібні публікації в педагогічній періодиці тільки дезорієнтують студента - майбутнього вчителя, призводять до підміни понять, привчають до небального вживання термінології.

Справжнім взірцем дійсно наукового, вдумливого, системного підходу до побудови навчально-виховного процесу початкової школи на основі народнопедагогічних поглядів і досвіду українців може стати для студентів спадщина видатного вітчизняного педагога-новатора і вченого-експериментатора В.О.Сухомлинського. Протягом усього життя він збирав і вивчав педагогічну мудрість предків та навколишнього оточення, а також втілював її здобутки у практику керованої ним школи.

На жаль, нездійсненими залишилися його задуми щодо посібника з етнопедагогіки. Та все ж таки найбільш значні знахідки й нароби Василя Олександровича в цьому напрямі знайшли відображення у його працях. Крім того, найавторитетніший дослідник української етнопедагогіки М.Г.Стельмахович у своїй монографії "Народна педагогіка" більше двох десятків разів цитує В.О.Сухомлинського [1]. Стислі межі статті не дозволяють розкрити етнопедагогічні витоки всього творчого доробку вченого, тому ми зупинимось лише на його дидактичному аспекті.

Вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського свідчить, що розроблена ним дидактична система початкової школи базувалась, поряд з іншими, на важливих принципах української етнопедагогіки - природовідповідності та зв'язку навчання з працею. Аналіз архівних джерел, друківаних праць ученого, матеріалів Педагогічно-меморіального музею у Павлівській школі дозволяє зробити висновок про розширене тлумачення ним принципу природовідповідності. Сюди він включав погляд на дитину як на природну істоту, чие формування має відбуватись у тісному зв'язку з природним середовищем, а також з урахуванням усього, що природою в неї закладено: індивідуальних і вікових, психологічних та фізіологічних особливостей, задатків, здібностей особистості.

Втілення цього принципу простежувалось у змісті навчання молодших школярів (спостереження за природними явищами і процесами як основа набуття природничих знань, розвитку емоційної сфери, збагачення дитячого мовлення; формування умінь і навичок догляду за рослинами і тваринами), особливостях організації навчального процесу початкової школи (уроки мислення у природі, заняття у кімнатах і куточках природи, оранжереях, у "Школі під голубим небом"), загальній природоохоронній спрямованості позаурочної навчальної суспільнокорисної праці.

Дотримання у навчальному процесі принципу природовідповідності базувалося на результатах запровадженої В.О.Сухомлинським науково-дослідної роботи вчителів Павлівської школи. Вивчення протоколів психоло-

гічного семінару, керованого самим директором, демонструє широкий спектр досліджуваних учителями молодших класів питань загальної, вікової, педагогічної та соціальної психології. Поряд із розглядом теоретичних проблем учасники семінару виносили на обговорення психолого-педагогічні характеристики окремих учнів для вироблення спільних рекомендацій щодо індивідуального підходу до навчання кожного школяра.

Із середини 50-х років у школі також склалася традиція, за якою кожний учитель протягом навчального року працював над теоретичною педагогічною проблемою, пов'язаною з його практичною діяльністю. За результатами досліджень розроблялись методичні рекомендації та статті. У Педагогічно-меморіальному музеї зберігаються складені з таких матеріалів рукописні журнали "Педагогічна думка". Вивчення їх змісту свідчить про досить глибокі знання вчителів початкових класів у галузі дидактики, а описаний досвід відзначається пошуками нестандартних форм організації та засобів навчання.

Новаторство В.О.Сухомлинського у втіленні принципу зв'язку навчання з працею полягало у поєднанні залучення молодших школярів до продуктивної праці (для ознайомлення з основними виробничими процесами), вироблення умінь і навичок трудової діяльності, з одного боку, і формування у кожного учня переконання, що навчання - це теж соціально значуща, складна і копітка праця, - з іншого. Керований ученим-експериментатором педагогічний колектив прагнув розкрити перед кожним учнем молодших класів красу і радість пізнання, поєднати в його свідомості поняття "необхідно", "важко", "прекрасно" щодо навчальної праці у нерозривне тріо.

Оптимістичне педагогічне переконання у тому, що будь-яка дитина здатна до розумового розвитку, скеровувала зусилля учителів на пробудження в учнів початкової школи потягу до пошуків форм і напрямів самовираження й самовдосконалення в інтелектуальній діяльності. Важливою умовою цієї роботи була координація дій педагогів і батьків, сім'ї, громадськості. Таким чином, у дидактичній системі В.О.Сухомлинського знайшла своєрідне відображення етнопедагогічна традиція активної участі оточення у становленні особистості дитини.

Вивчення праць педагога-новатора, спогадів його колег та учнів показує, що головною запорукою ефективності спільних зусиль школи і сім'ї у напрямі розумового розвитку, формування умінь навчальної праці молодших школярів він вважав психолого-педагогічну освіченість батьків. Започаткована В.О.Сухомлинським батьківська школа в Павлиші за кількістю часу, передбаченого на вивчення педагогіки та психології, переважала педвузівську програму. Навчатися в цій школі починали подружжя, у яких ще не було дітей, та батьки дошкільнят. Потім десять років двічі на місяць - поки навчалися їхні діти - вчилися батьки й матері.

Важливою складовою дидактичної системи В.О.Сухомлинського була опора на національну культуру в навчанні молодших школярів. Протягом століть у народній творчості відбивались уявлення наших предків про ідеал людської особистості та ідеальні взаємовідносини між людьми. Сума знань про оточуючий світ і вмінь у галузі трудових процесів, а також сукупність засобів передачі підростаючим поколінням цієї інформації, методи і прийоми формування особистості створили підвалини народної педагогіки. У свою чергу фольклор - казки, прислів'я, загадки, пісні, ігри, обряди тощо - є одним із найважливіших засобів передачі досвіду в духовній сфері.

Особливе місце в навчанні дітей педагог-новатор відводив казці, що втілює світоглядні теорії, етичні й естетичні погляди і переконання народу. Казка, на думку В.О.Сухомлинського, - активна творчість усього духовного життя дитини, її відчуттів, фантазії, волі, розуму. Але, в першу чергу, підкреслював він, казка - це творчість учителя, який прагне через красу рідного слова донести до дітей духовне багатство народної культури, розвивати інтелектуальні, моральні, естетичні сили дитячої душі. Тут суттєву допомогу педагогам надавало впровадження розробленої самим В.О.Сухомлинським системи, яка охоплювала читання казок на природі та у кімнаті казки, роботу театру казки, навчання дітей

Першим кроком у самостійній творчій діяльності молодших школярів було складання розповідей про враження від екскурсій у природу. Такі розповіді, коли діти, за висловленням В.О.Сухомлинського, вчилися "передавати словом найтонші відтінки предметів і явищ", створювалися завжди прямо на лоні природи. Це була, так би мовити, усна колективна імпровізація, коли кожна дитина намагалася найточніше, найвиразніше передати свої враження. У подальшому розповіді перетворювалися на індивідуальні твори-мініатюри, що їх писали учні протягом усього навчання у початковій школі. Наступним кроком було вже складання саме казок, яке теж спочатку проходило колективно й імпровізаційно. Вдома малюки намагалися зафіксувати усно створене у малюнках. Таким чином розширювався спектр видів творчої навчальної діяльності молодших школярів.

На останньому етапі кожен учень за допомогою вчителя на початку навчального року обирав для себе тему казки, індивідуально працював над нею, час від часу консультуючись з педагогом. Наприкінці року проходило свято Казки, на якому діти читали та інсценізували свої твори. За підсумками річної роботи складалися альбоми з художньо оформленими текстами казок та ілюстраціями до них, виконані школярами. Треба відзначити, що образний стиль, художні засоби створених казок багато в чому нагадують українські народні казки.

Значне місце у дидактичній системі В.О.Сухомлинського посідала народна пісня, що виступала і як самостійний жанр, і як компонент обряду чи гри. Образно-художня форма побутування народної музично-поетичної творчості підсилює емоційний вплив на свідомість молодших школярів тих чи інших ідей, допомагає вчителю більш наочно і переконливо розкрити їх зміст, сприяє кращому засвоєнню. Таким чином, вважав В.О.Сухомлинський, забезпечується комплексний вплив на інтелектуальну і емоційну сферу особистості, що підвищує якість навчання.

Поряд з цим педагог радив учителям широко використовувати у процесі навчання молодших школярів і такий ефективний засіб, як народні ігри. Дитячі ігри та елементи обрядів як засіб народної педагогіки дають можливість формувати у дітей навички моральної поведінки, виконання різних соціальних ролей. Синтетична форма обрядів та ігор передбачає наявність елементів інструментальної та вокальної музики, хореографії, декоративно-ужиткового і драматичного мистецтва. Цим практичне засвоєння ігор та обрядів створює умови для формування у молодших школярів навичок різноманітної художньо-естетичної діяльності.

У Павлівській школі широко використовувались і народні легенди, прислів'я, приказки, загадки. Вони вивчалися на уроках української мови та літератури, історії, природознавства, навіть математики. Звичайно, важливу роль ці різновиди українського фольклору відігравали в таких цікавих і оригінальних формах позакласної навчально-виховної роботи з учнями молодших класів, якими були у школі В.О.Сухомлинського свята Матері, квітів, урожаю. Отже, український фольклор був присутній у дидактичній системі, створеній В.О.Сухомлинським, не лише на рівні змісту навчального матеріалу. Широко використовувались також принципи створення та побутування творів народного мистецтва, як-от: усна основа, імпровізаційність, колективність, синтетичність.

Аналіз протоколів засідань педагогічної ради і психологічного семінару Павлівської школи, матеріалів Педагогічно-меморіального музею свідчить, що більшість колег В.О.Сухомлинського були його однодумцями у справі відродження народних традицій та їх широкого використання у навчальному процесі. Учитель української мови і літератури Г.П.Логвин керував експедицією з вивчення народної творчості рідного краю. За ініціативою завуча Я.Й.Лисака педагоги разом з учнями досліджували місцевий діалект. Учителі початкових класів В.С.Осьмак та М.І.Щербина удосконалювали методику навчання дітей складанню творчих робіт за фольклорними зразками. Г.О.Нестеренко та М.Т.Сироватка на основі рекомендацій В.О.Сухомлинського розробляли методичні прийоми використання фольклору на уроках природознавства. К.М.Жаленко і Т.М.Свистун вивчали вплив казки на розвиток особистості молодшого школяра й удосконалювали методику навчання учнів початкових класів самостійного складання казок.

Але навіть на цьому тлі виділяється діяльність вчительки молодших класів Р.К.Зази. Вона очолювала фольклорний вокально-хореографічний колектив, дитячий театр казки, створила перший рукописний ілюстрований журнал учнівських оповідань. Раїса Карпівна також відроджувала традиції декоративно-ужиткового мистецтва, керувала гуртком народної вишивки. Їй належить ініціатива навчання дітей прийомам вишивання не на безглузких зразках, а на серйозному виробі - українській сорочці. Протягом навчального року учні під керівництвом вчительки і за допомогою батьків спочатку шили для себе сорочки, а потім прикрашали їх вишивками у народному стилі.

Таким чином, аналіз практики роботи Павлівської школи показує, що вона стала психолого-педагогічною лабораторією, на базі якої В.О.Сухомлинський експериментально перевіряв свої теоретичні розробки з питань організації навчання молодших школярів на засадах української етнопедагогіки. Вивчення і творче використання у навчально-пізнавальній, науково-дослідній і навчально-практичній діяльності студентів досвіду вчителів керованої ним школи щодо впровадження надбань народної культури, в тому числі її педагогічного відгалуження, у навчальній роботі зі школярами може, на наш погляд, позитивно вплинути на ефективність підготовки майбутніх учителів початкових класів, сприяти їх повноцінному духовному розвитку.

1. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка.- К.: Рад. Школа, 1985.- 312 с.
2. Сявавко Євгенія. Етнопедагогіка: сучасний стан дослідження // Науково-Методичний Вісник.- Львів, 1995.- № 3.- С. 39-52.

Матеріал надійшов до редакції 11.09.2000 р.

Юр'єва Е.А. Украинская этнопедагогика в творческом наследии В.А.Сухомлинского.

В статье рассматриваются взгляды отечественного педагога на воспитательные возможности и значение мировоззренческих теорий, этических и эстетических взглядов и убеждений украинского народа, воплощенных в его этнопедагогическом наследии.

Yuryeva K.A. Ethnopedagogics in V.O. Sukhomlynsky's Creative Legacy.

The article considers views of a Ukrainian our home teacher on educational opportunities and meaning of outlook theories, ethics and a esthetical views and convictions of Ukrainian people realized in his ethnopedagogical legacy.